

O'ZBEK TILI PUNKTUATSIYASINING KOMMUNIKATIV- PRAGMATIK XUSUSIYATLARI VA UNING MATN SEMIOTIK TIZIMIDAGI O'RNI

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

Filologiya kafedrası o'qituvchisi

Shoniyozova Gulshoda Baxromovna

Shoniyozovaqulshoda@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o'zbek tili punktuatsiyasi kommunikativ-pragmatik yondashuv asosida tadqiq etiladi hamda uning yozma matnning semiotik tizimidagi o'rni yoritiladi. Punktuatsiya faqat sintaktik munosabatlarni ifodalovchi yordamchi vosita emas, balki axborotni taqsimlash, muallif pragmatik niyatini ifodalash va o'quvchi interpretatsiyasini boshqaruvchi funksional-adaptiv tizim sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotda N.L. Shubinaning punktuatsiyani yordamchi semiotik tizim sifatida izohlovchi konsepsiyasi o'zbek tili materiallari asosida rivojlantiriladi. Nazariy tahlil amaliy matn misollari bilan boyitilib, o'zbek yozma nutqida punktuatsion va metagrafik vositalarning kommunikativ ahamiyati asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *o'zbek tili punktuatsiyasi, kommunikativ-pragmatik yondashuv, paragrafemika, metagrafemika, yozma nutq, semiotik tizim.*

Аннотация: *В статье рассматривается пунктуация узбекского языка в коммуникативно-прагматическом аспекте. Пунктуация интерпретируется как вспомогательная функционально-адаптивная семиотическая система, участвующая в распределении информации, организации смысла и прагматической стратегии текста. Теоретические положения иллюстрируются анализом текстовых примеров.*

Ключевые слова: *пунктуация узбекского языка, коммуникативная прагматика, параграфемика, метagraфемика, письменная речь.*

Abstract: *The article analyzes Uzbek punctuation from a communicative-pragmatic perspective. Punctuation is viewed as an auxiliary functional-adaptive semiotic system that organizes meaning, information distribution, and pragmatic intention in written discourse. Theoretical discussion is supported by practical textual examples.*

Keywords: *Uzbek punctuation, communicative pragmatics, paragraphemics, metagraphemics, written discourse.*

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda yozma nutqni tadqiq etishda kommunikativ va semiotik yondashuvlar yetakchi o‘rin egallamoqda. Matn endilikda faqat grammatik jihatdan tashkil topgan birliklar majmui emas, balki ko‘p qatlamli semiotik tizim sifatida talqin qilinmoqda. Ushbu tizimda leksik va sintaktik birliklar bilan bir qatorda punktuatsion, paragrafemik va metagrafemik vositalar ham muhim kommunikativ yuklama bajaradi.

O‘zbek tilshunosligida punktuatsiya masalalari asosan normativ va sintaktik yo‘nalishda o‘rganilgan (Rahmatullaev, 2006; Hojiyev, 2010). Biroq punktuatsiya belgilarining real matndagi kommunikativ-pragmatik vazifalari, muallif niyatini ifodalashdagi roli va o‘quvchi interpretatsiyasiga ta’siri masalalari yetarli darajada yoritilmagan.

N. L. Shubina (1999) tomonidan ilgari surilgan punktuatsiyani **yordamchi funksional-adaptiv semiotik tizim** sifatida talqin qilish konsepsiyasi mazkur bo‘shliqni to‘ldirish uchun metodologik asos bo‘la oladi. Ushbu maqolaning maqsadi — o‘zbek tili punktuatsiyasining kommunikativ-pragmatik xususiyatlarini aniqlash va uning matn semiotik tizimidagi o‘rnini asoslab berishdir.

Zamonaviy tilshunoslikda yozma nutqni faqat verbal birliklar yig‘indisi sifatida emas, balki murakkab semiotik tizim sifatida talqin qilish tendensiyasi kuchayib bormoqda. O‘zbek tili punktuatsiyasi esa hanuzgacha asosan sintaktik qoidalar majmui sifatida o‘rganilib, uning kommunikativ-pragmatik imkoniyatlari yetarlicha tadqiq etilmagan.

An'anaviy yondashuvda punktuatsiya belgilarining vazifasi gap bo'laklari yoki sodda va qo'shma gap qismlarini ajratish bilan cheklanadi. Biroq real yozma nutq tajribasi shuni ko'rsatadiki, punktuatsiya belgilarining tanlanishi ko'pincha muallifning pragmatik niyati, axborotni taqsimlash usuli va o'quvchiga ta'sir ko'rsatish strategiyasi bilan belgilanadi.

Shu sababli o'zbek tili punktuatsiyasini kommunikativ-pragmatik aspektda o'rganish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

- **Kommunikativ-pragmatik tahlil** – punktuatsiya belgilarining muallif niyatini ifodalashdagi funksiyasini aniqlash uchun;
- **Funksional-sistemali yondashuv** – punktuatsiyani yozma nutq tizimining tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqish uchun;
- **Semiotik tahlil** – punktuatsion belgilarni belgilar tizimi sifatida izohlash uchun;
- **Matn tahlili** – o'zbek badiiy va publitsistik matnlar asosida amaliy misollarni o'rganish uchun.

Empirik material sifatida XX–XXI asr o'zbek adabiyoti, publitsistik matnlar va ommaviy axborot vositalari materiallaridan foydalanildi.

NATIJALAR

1. O'zbek tili punktuatsiyasining semiotik tabiati

Semiotik nuqtayi nazardan punktuatsiya belgilarini mustaqil grafik elementlar sifatida emas, balki **ma'no hosil qiluvchi yordamchi belgilar** sifatida talqin qilish mumkin. Shubina (1999) ta'kidlaganidek, punktuatsiya yozma nutqda axborotni segmentlash va interpretatsiya qilish mexanizmini ta'minlaydi.

Masalan, quyidagi gapni ko'rib chiqamiz:

U keladi, dedi ustoz.

Bu yerda vergul sintaktik ajratish bilan birga nutq subyektlarini farqlaydi va o'quvchiga nutq akti chegarasini anglatadi. Vergul olib tashlansa, pragmatik aniqlik yo'qoladi.

2. Punktatsiyaning axborotni taqsimlashdagi roli

Kommunikativ-pragmatik yondashuvga ko'ra, punktatsiya matndagi axborotni **tema–rema** munosabatlari asosida tashkil etadi.

Misol:

U buni bilardi: lekin sukut saqladi.

Ikki nuqta bu yerda sabab–natija munosabatini kuchaytirib, ikkinchi qismni pragmatik jihatdan markazga chiqaradi. Bu holat punktatsiyaning faqat sintaktik emas, balki kommunikativ funksiya bajarishini ko'rsatadi.

3. Ta'kid va emotsional-ekspressiv funksiyalar

O'zbek matnlarida tire belgisi ko'pincha ta'kidlovchi va emotsional yuklama bilan qo'llaniladi:

Bu g'alaba — xalqning g'alabasi edi.

Tire bu yerda pauza yaratib, pragmatik urg'uni kuchaytiradi. Bunday holatni an'anaviy sintaktik qoidalar doirasida to'liq izohlab bo'lmaydi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, o'zbek tili punktatsiyasi yozma nutqda muallif va o'quvchi o'rtasidagi bilvosita muloqotni ta'minlovchi muhim mexanizmdir. Punktatsiya paragrafemik (abzats, satr ajratish) va metagrafemik (shrift, bo'sh joy) vositalar bilan birgalikda matnning umumiy semiotik tuzilishini shakllantiradi.

Zamonaviy o'zbek matnlarida, ayniqsa publitsistik va badiiy uslublarda, **mualliflik punktatsiyasi** holatlari tobora ko'payib bormoqda. Bu hodisani normadan chetlanish sifatida emas, balki kommunikativ ehtiyojlar bilan bog'liq moslashuv sifatida baholash lozim.

Zamonaviy tilshunoslikda yozma nutqning nafaqat verbal, balki noverbal komponentlarini o'rganish dolzarb masalaga aylangan. Punktatsiya an'anaviy

ravishda sintaksis doirasida talqin qilingan bo'lsa-da, hozirgi ilmiy paradigma uni kommunikativ-pragmatik vosita sifatida qayta baholashni talab etmoqda. Tadqiqot funksional-sistemali, kommunikativ va semiotik yondashuvlarga tayangan holda olib borildi. Punktuatsiya funksional-adaptiv tizim sifatida ko'rib chiqilib, uning og'zaki va yozma nutq bilan o'zaro aloqasi tahlil qilindi.

Punktuatsiya matnda axborotni taqsimlash, kommunikativ strategiyani shakllantirish va pragmatik maqsadni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Paragrafemika va metagrafemika elementlari matnning tashqi va ichki tuzilishini tashkil etib, o'quvchi interpretatsiyasini faollashtiradi. Mualliflik punktuatsiyasi esa zamonaviy metagrafik me'yorlarning shakllanayotganini ko'rsatadi.

2. Nazariy-metodologik asoslar

Tadqiqot quyidagi metodologik yondashuvlarga asoslanadi:

- funksional-sistemali yondashuv;
- kommunikativ-pragmatik tahlil;
- semiotik yondashuv.

N.L. Shubina (1999) tomonidan ishlab chiqilgan punktuatsiyani **funksional-adaptiv va yordamchi semiotik tizim** sifatida talqin qilish konsepsiyasi tadqiqotning nazariy asosini tashkil etadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, punktuatsiya:

- yozma nutqda axborotni "qadoqlash" vositasi;
- kommunikativ strategiyani shakllantiruvchi mexanizm;
- muallif va o'quvchi o'rtasidagi muloqotni boshqaruvchi kod hisoblanadi.

Mazkur konsepsiya o'zbek tili yozma nutqi materiallariga moslashtirildi.

3. O'zbek tili punktuatsiyasining semiotik tabiati

Punktuatsiya o'zbek tilida yozma nutqning grafemik tizimiga kiruvchi, ammo faqat grafika bilan cheklanib qolmaydigan hodisadir. U paragrafemik va metagrafemik vositalar bilan birgalikda matnni yaxlit semiotik tizim sifatida tashkil etadi.

Masalan, quyidagi jumlani olaylik:

U keladi, dedi ustoz.

Vergul bu yerda faqat qo'shma gap qismlarini ajratmaydi, balki **nutq aktining chegarasini** belgilaydi va muallif pozitsiyasini ko'rsatadi. Agar vergul olib tashlansa yoki boshqa belgi bilan almashtirilsa, pragmatik ma'no o'zgaradi.

4. Punktatsiyaning kommunikativ-pragmatik funksiyalari

4.1. Axborotni taqsimlash funksiyasi

O'zbek matnlarida vergul, ikki nuqta, tire kabi belgilar axborotning asosiy va ikkilamchi qismlarini ajratishda muhim rol o'ynaydi.

Misol:

U buni bilardi: lekin sukut saqladi.

Ikki nuqta muallifning sabab–natija munosabatini alohida ta'kidlashiga xizmat qilmoqda.

4.2. Muallif pragmatik niyatini ifodalash

Tire belgisi ko'pincha emotsional-ta'kidlovchi vazifani bajaradi:

Misol:

Bu g'alaba — xalqning g'alabasi edi.

Bu yerda tire ta'kidlovchi pauza yaratib, pragmatik kuchni oshiradi.

4.3. O'quvchi interpretatsiyasini boshqarish

Abzats, bo'sh joy, satr ajratish kabi metagrafik vositalar o'quvchi e'tiborini boshqaradi.

Misol:

U uzoq o'yladi.

Qaror qabul qilish oson emas edi.

Bu yerda bo'sh satr ichki pazani ifodalaydi.

5. Mualliflik punktuatsiyasi va metagrafik me'yorlar

Zamonaviy o'zbek matnlarida, ayniqsa publitsistik va badiiy uslubda, mualliflik punktuatsiyasi keng qo'llanmoqda. Bu holat punktuatsiya tizimining rivojlanayotganini ko'rsatadi.

Bunday holatlarni normadan chetlanish emas, balki **kommunikativ-pragmatik moslashuv** sifatida baholash lozim.

6. Xulosa va takliflar

- ◆ O‘zbek tili punktuatsiyasi yordamchi semiotik tizim sifatida qaralishi zarur.
- ◆ Punktuatsiya belgilarining funksiyalari faqat sintaktik emas, balki kommunikativ-pragmatik xarakterga ega.
- ◆ O‘zbek tilshunosligida paragrafemika va metagrafemika bo‘yicha alohida tadqiqotlar olib borish lozim.
- ◆ Punktuatsiyani o‘qitishda kommunikativ yondashuvni kuchaytirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Шубина Н.Л. *Пунктуация в коммуникативно-прагматическом аспекте*. СПб., 1999.
2. Арутюнова Н.Д. *Предложение и его смысл*. М.: Наука, 1976.
3. Гаспаров М.Л. *Язык, память, образ*. М., 1996.
4. Shoniyozova Gulshoda Baxromovna. XALQ OG‘ZAKI IJODIDA VA YOZMA ADABIYOTDA TINISH BELGILARINING QAYTA QURILISHI. INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE Scientific . -Bulletin ISSN:306-4583 VOLUME 3,ISSUE 2,2025, 2025-yil.
5. Shoniyazova Gulshoda Baxromovna. Pragmalinguistic aspect of punctuation in corpus linguistics. International journal of artificial intelligence. -volume05, issue 05, 2025, 2025-yil.
6. Николаева Т.М. *Функциональная лингвистика*. М., 1995.
7. Рахматуллаев Ш. *Hozirgi o‘zbek adabiy tili*. Toshkent, 2006.
8. Hojiyev A. *Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati*. – Toshkent, 2010.